

Ганна ПОКОТИЛО

КУЛЬТУРОЮ МАЄ УТВЕРДЖУВАТИСЯ НОВА УКРАЇНА (З КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ)

На пошану 80-ліття з дня смерті
Михайла Грушевського

*Треба хотіти бути нацією,
треба в тім напрямі працювати сильно,
рушити всі суспільні засоби...*

М. Грушевський

Вшановуючи 80-ліття з дня смерті Михайла Грушевського, величної постаті української культури, усвідомлюємо, що універсальність його особистості, продуктивність його наукових досліджень, діяльність на ниві державотворення вражає: історик, культуролог, літературознавець, мистецтвознавець, етнолог, белетрист, критик, організатор науки, державний діяч. Воїстину, людина ренесансного типу. Поставивши національну ідею домінантою своєї творчості, він переконливо довів, що українство має давні витoki своєї історії, мови, традицій, тисячолітню тяглість безперервності свого буття. Був упевненим у тому, що історія народу і його культура — нерозривні: історія — це і є процес культурної самореалізації народу з його неповторними психо-фізичними та духовними особливостями. Наголошував, що світова культура реалізується лише в національних культурах, позаяк загальнолюдське виражається через національне. Концентрований вираз такої єдності національного та загальнолюдського вбачав у творчості Лесі Українки, Олександра Олеся. Тенденція національного культурного розвитку визначалася ним як природне інтегрування в неї досягнень загальнолюдської культурної еволюції. В реалізації цих ідей велика роль належить освіті рідною мовою. Такий підхід приведе не тільки до «культури краси», а й до «культури життя».

Ключові слова: Михайло Грушевський, народ, історія, культура, державність, національна ідея, національна свідомість, мистецтво.

«Мойсеєм науки» величали Михайла Грушевського його сучасники. І, дійсно, масштаби його діяльності, широта і глибина його наукових досліджень, феноменальна ерудиція і працездатність, енергетизм думки, бездоганна розумова коректність, потужний інтелектуальний потенціал — все говорить про універсальність цієї велетенської постаті в історії не тільки української, а й світової культури. Історик, культуролог, мистецтвознавець, етнолог, літературознавець, белетрист, критик, організатор науки, освіти, державний діяч, який сприяв створенню цілої інфраструктури української культури за роки Української Народної Республіки — це далеко не повний перелік його всеоб'ємної діяльності на культурницькій ниві. Титанічною працею та й самою потужністю своєї особистості він ніби втілював культуротворчу силу українського народу. На святкуванні його 60-ліття вдячні співвітчизники твердили, що він «уособлює собою історичний реванш української культури» [16]. І це не просто славослів'я. Воїстину, М. Грушевський дав синтез української історії та української культури, переконливо довівши, що українство має свою мову, культуру, давні традиції, тисячолітню тривалу безперервність свого буття.

Історія народу і культура народу, на його переконання, — нерозривні, історія — це і є процес культурної самореалізації народу. Тому фундаментальна «Історія України-Руси» М. Грушевського — це, водночас, й історія форм культурного життя українців. Згідно з його концепцією, народ — «єсть єдиний герої історії» зі своїми ідеалами й змаганнями, зі своєю боротьбою, успіхами і помилками. А, отже, «повинний бути альфою і омегою історичної розвідки» [1].

Що ж характеризує цей народ? Головними тут, на думку М. Грушевського, є духовні фактори, які й визначають неповторне національне обличчя кожного окремого народу. Українці з-поміж інших народів, підкреслює вчений, вирізняються прикметами антропологічними — в будові тіла і психофізичними — в складі індивідуальної вдачі, в побуті та культурі. «Сі психофізичні і культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність — довгий процес розвою, зовсім виразно зв'язують в національну цілість поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність — «нарід» з довгою історією його розвою» [3, с. 6]. Тому предметом історичного дослідження вченого стає «нарід» як національна індивідуальність. Творець історії — персоналізований монолог.

ний мислячий організм, з особливостями його світовідчуття, усвідомлення ним світу і себе в цьому світі протягом тисячоліть творчого існування на культурній арені Ойкумени. Через дух і вартості морально-естетичні, які накопичуються в народі силою його виживання, діє історія. Моральна зрілість народу як і його естетичне багатство може не збігатися з існуючим державним чи суспільним устроєм. Це трапляється через неорганічність соціонормативної діяльності стосовно цілісності народного організму. Огляд історії українського народу показує, що це еволюція суспільної свідомості нації, бо ж історія наша не була історією держави, а здебільшого лише спробами самопорятунку, в культурі, головним чином, і, в першу чергу, в слові. Тому-то й пише М. Грушевський шеститомну «Історію української літератури», що мала стати «проречистою книгою буття народу», де подано аналіз внутрішнього змісту й естетичних домагань українців [15, с. 270]. Аргументує цю думку М. Грушевський тим, що «ще так недавно українське життя... свій вираз знаходило передовсім і майже виключно в літературі. Тут концентрувалась і виявляла себе... національна свідомість. Літературними засобами провадилося формування української нації, кожний літературний успіх відзначався як поступ на сім полі національного будівництва. Появу цінного твору, виступ талановитого письменника з захопленням витано як важливий національний здобуток» [4, с. 1]. Сенс же історії, на його переконання, полягає в національному самовизначенні. По суті, М. Грушевський висуває національну ідею як основоположну концептуальну домінанту, як таку, що об'єднує суспільство і, відповідно, здатну мобілізувати духовну енергію на витворення нових суспільних настроїв та нових форм національної культури. Звідси — проголошення концепції самотнього походження і формування українського народу, безперервного розвитку національної культури. Вчений рішуче заперечує проти включення культури українського народу в лоно «Руськово-го-сударства». «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності — українсько-руської...», — безапеляційно констатує історик. І далі наголошує: «Володимиро-московська держава не була ні спадкоємицею, ні наступницею Київської, вона виросла на своїм корені»... Хоча «Київське правитель-ство пересадило на великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, і культуру, вироблені історичним життям Києва, — вмотивовує основоположну

думку Михайло Сергійович, — але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності» [5]. Це концептуальне положення утверджує усвідомлення цілісності та єдиного ідейного пафосу розвитку українського національного мистецтва, науки, моралі. Тобто рельєфно виявляються ним ціннісні пріоритети національної культури і науково забезпечуються гарантії відносної самостійності розвитку духовної культури українського народу. Як підкреслив видатний історіограф сучасності Джеймс Томпсон у своїй оцінці «найбільшого історика України», М. Грушевський «дав своєму народові наукову базу його національної ідеології» [6, с. 79].

Учень М. Грушевського Василь Герасимчук теж зазначає, що головною і не затертою часом заслугою його вчителя є те, що він «видвигнув на перший план ідейний чинник духовно-культурного поглиблення нашого народного ества через піднесення наукою національної свідомості і національної культури» [2, с. 2]. Ця ідея відповідала контекстові передових устремлень епохи: на початку ХХ ст. кращими умами українства обґрунтовується національна ідея, яка стимулювала формування нового типу національної культури в єдності її інтелектуальних та емоційно-чуттєвих особливостей, що й призвело в той час до активного переосмислення усталених поглядів, посилення творчих пошуків, експериментів в театральній культурі, музиці, образотворчому мистецтві. Це був час визрівання нових естетичних цінностей внаслідок прагнення до увиразнення національної специфіки мистецтва та необхідності увійти органічно і прискорено в європейський культурний контекст. Вчений переконливо і послідовно наголошував, що світова культура, загальнолюдські цінності реалізуються лише в національних культурах. Світова культура тим багатша, чим різноманітніша й оригінальніша у своїй суті кожна національна культура й мистецтво. Справедливість цих суджень підтверджує світова історія мистецтва: чим неповторніша національна мистецька спадщина, тим вона вартісніша у гроні загальнолюдського мистецького доробку. «Глибоко національну у своїй основі», з блискучою панорамою образів, з високим рівнем ідей Лесьо Українку Грушевський цінував як таку, що «переводила їх на ґрунт вічних вселюдських змагань» [7, с. 10], бо в мистецтві вселюдське може реалізуватися тільки через національне. Концентрованим виразом такої єдності національного та загальнолюдського була, на його переконання, творчість

Олександра Олеся, бо у духовному зцементуванні нації, а тим більше поневоленій нації, лірика великих поетів виконує роль, подібну до народної пісні. Про останню він, зокрема, виступаючи у 1927 році на ювілейному засіданні до 100-річчя з часу видання збірника пісень Михайла Максимовича, риторично запитував: «Хто повалив перегороджі віросповідних церковних і політичних упереджень, штучно підтримуваних нашими противниками? Хто наблизив до розуміння... Західної України переживання України Наддніпрянської?.. Хто дав відчуття єдності народної стихії, одність настроїв і психіки, одність соціального ярма на всіх просторах української землі? А хто... сповнює велику місію дерусифікації робітництва і інтелігенції...?». І патетично відповідав: «Українська книга, театр, кіно, але передовсім таки вона, українська пісня» [6, с. 256].

В духовному розвитку нації О. Олесь — лірик — велика цінність: «Ніколи не сплямувавши свого пера якими-небудь проявами національної ненависті чи шовінізму, він твердо і непохитно пішов українською дорогою... як кобзар — провідник українського громадянства по його «дорозі в казку...» [4, с. V].

Вчений надавав великого значення місцю митця в загальному процесі розвитку національної культури. Його думки про зв'язок художньої творчості з громадським життям важливі і повчальні для українського національного відродження й сьогодні. Зокрема він вважав, що народне життя не може завмирати, бо «все, що збагачує його, що підносить настрої, енергію й творчість, не може бути легковажене ні на хвилю. Се повинно нарешті усвідомитись після деякого часу занедбання літературних інтересів» [8, с. 5, II].

Особливо був стурбований тим, що під час революції громадянство в стані ейфорії наївно вірить у безмежні можливості політичних акцій і легковажно відвертається від усього, що не обіцяє безпосередніх політичних здобутків. В цей час культурно-національні інтереси відходять на дальший план. «Королівна українського життя — література, зокрема поезія, котрою так тишилося і пишалось українське суспільство, недавно, стало Сандрільоною, призначеною сидіти в попелі спалених надій» [4, с. 1—2], — з болем і тривогою писав М. Грушевський у 20-ті роки. Але які актуальні ці думки, на жаль, й нині.

Як історик синтетичного і всеохоплюючого мислення М. Грушевський бачив у мистецтві одну з неодмінних сфер людської діяльності, без якої неможлива по-

внота національного буття народу, а тим більше процес його реальної державності. Не випадково вже як перший Президент Української Народної Республіки Михайло Сергійович брав безпосередню участь у становленні Української Академії мистецтва. Зокрема, він досконало орієнтувався в українському образотворчому мистецтві, про що, для прикладу, свідчить відібраний ним матеріал до «Ілюстрованої історії України-Руси» та «Культурно-національного руху на Україні в XVI—XVII ст.» (художнє оформлення книги здійснене видатним українським художником В. Кричевським).

Михайло Грушевський добре розумів, що «дійсний стародавній предмет вводить сучасного чоловіка в старе жите далеко краще і живіше, ніж довгі описи і всякі новіші фантазії. Стара гравюра, малюнок, незалежно від того, що вони представляють, дають нам іще взіреть тодішньої техніки, артистичної творчості, художнього розуміння» [8, с. 4].

Не поділялись ним приватноіндивідуальна та загальногромадянська сфери у мистецтві, розглядав їх як складник єдиного історико-культурного процесу. Як мистецького критика його завжди цікавили національні витоки мистецтва, місце конкретного художника в загальнохудожньому процесі, індивідуальні особливості художнього бачення світу, загальний контекст творчості. Це був широкоосяжний погляд історика суспільства, українознавця, який піклується про повноту вияву рідної культури. Болів його брак попиту на витвори художників, бо розумів, що без цього неможливий нормальний, повнокровний розвій мистецтва. «В нашій суспільності ще нема попиту на штуку, і в тім один з неприємних проявів малокультурності, міщанського філістерства, з котрого, треба признатися суспільність не встигла ще вповні визволитися» [1, с. 3]. При тому у нього були високими вимоги щодо якості художніх творів. Не сумнівався, що «форма сама являється дуже важним культурно-історичним фактом... краса ж передовсім се форма в формі». Реалізуючи такий підхід до мистецтва, розумів його як вияв національної свідомості, як форму вияву естетичних смаків, кардіограму розвитку напрямків, стилів, жанрів, як прояв життя індивідуальності художника, сина свого часу, зануреного в сучасність. Був категоричним щодо загравання з низькими, дешевими смаками публіки. Його не задовільняло, що митець свій патріотизм виявляє тільки у тому, що тримається етнографічного ґрунту, що не «втік з свого етнографічного перелогу на

багатші чужі лани», що він сягав рівня наївного дилетантизму. Українська громадськість, вважав Грушевський, повинна ставити серйозні вимоги до діячів національної культури, художньої творчості, щоб вони «жили за світовим культурним життям, а не пасли задніх, переживуючи стару нікчемну жвачку, давали суспільности роботу солідну, свіжу, яка б держала її в курсі загальнолюдського світового життя, а не годувала старою обмежицею «від розуму» [10, с. 121—122].

Тенденція культурного розвитку визначалася ним як природне інтегрування у національну культуру досягнень загальнолюдської культурної еволюції. При тому він застерігав, що «золота стежка», по якій має йти культурний розвиток української нації, був рівновіддалений як від беззастережного наслідування «світовій моді», так і від реакційної національної замкнутості» [11, с. 97].

«Повнота національного життя, — роз'яснював учений, — не приходить сама, її треба здобути, щоб стати нацією, для цього мало мати етнографічну фізіономію, етнографічну територію, певну числову демографічну масу. Треба хотіти бути нацією, треба в тім напрямі працювати сильно, рушити всі суспільні засоби — перетворити потенційну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвитку. Етнографічна окремішність — се статика, національне життя — продукт волі, динамічної енергії народу. Треба для того хотіти, треба робити, треба дерзати» [10, с. 123]. Ці критерії і вимоги позачасові. Розуму б і бажання їх виконати!

Цінність держави як культурної і поступової форми вбачається ним в тому, що вона дає «змогу духовно-моральну економічному і політичному розвитку громади» [12, с. 149]. І тут на перший план він висуває вимогу організації національної освіти рідною мовою, бо вона сприяє засвоєнню цивілізаційного поступу на рівні психологічному, тобто на рівні тих «пучків смислів», які найкраще сприймаються саме в контексті рідної мови [12, с. 24]. В цій царині віддає належне тим синам України, які доклали сил задля розбудови рідної школи: це і М. Костомаров, який збирав гроші на видання українських шкільних книг, і П. Куліш, який займався складанням граматики, і Т. Шевченко, який написав і видав український «Буквар», і О. Павловський, який у 1818 році уклав першу граматику української мови. Віддає вчений велику шану і К. Ушинському за те,

що той обстоював право кожного народу мати школу рідною мовою. Переконалий, що «серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів; а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування». Глибоко розумів: доля рідної мови, взагалі, мовної політики залежить не тільки від заходів уряду, бо як вона може жити, коли її відцуралися начальство й злюмпенізоване місто, (чи не теперішня ситуація?!), а й від національної свідомості громадян, яка покликана реалізовувати українськість як цінність в житті. Тому й закликає: «Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всіма способами», бо без рідної мови не можливе ні економічне ні духовне відродження України. У праці «Про українську мову і українську школу» великий історик наголошував: «Всі інші народи, що дійшли добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на рідній мові... І наш народ не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючися свого, розширяючи освіту на рідній мові, а з освітою доходить і всякого ладу і права» [13, с. 25]. В сьогodнішніх умовах гострої потреби вироблення ідеологічних концептів сучасного державотворення (бо живемо у суспільстві, де щодень драматично звучить «бути чи не бути»?) це мало б стати кредо!

Саме такий підхід до освіти приведе, згідно з логікою мислення М. Грушевського, не тільки до «культури краси», а й до культури життя». А це і певний матеріальний добробут як основа благополуччя народу, новий рівень технологій і соціальна справедливість, і демократичні свободи, і побутові людські норми відносин, і мораль, і високі художньо-естетичні надбання. В цьому широкому сенсі культура має творити, за словами Грушевського, «соціально-моральні якості, що ними має утвердитися і уславитися в світі нова Україна». Обставини нашого сьогodenня, на відміну від трагічних колізій початку ХХ ст., так склалися, що ми в силі здійснити (якщо, звичайно, здолаємо інерцію пасивності розчарувань, здобувшись на силу духу й прагнення перемоги) — збудувати вільну незалежну Україну, сильну соціально-моральними цінностями її будівничих — громадян української держави. І в цьому нам мають допомогти та й стати імперативом до дії ідеї великого вченого у патріота.

1. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. — Львів, 1894.
2. Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України / В. Герасимчук // Записки НТШ. — Т. 133. — Львів, 1922.
3. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. — К., 1991. — Т. 1.
4. Грушевський М. Поезії Олеся / Михайло Грушевський // Олесь О. Вибір поезій. 1903—1923. — Прага, 1923.
5. Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу східного слов'янства / Михайло Грушевський // Літературна Україна. — 1991. — 30 травня.
6. Грушевський М. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125 річниці від дня народження Михайла Грушевського. — Львів, 1994.
7. Грушевський М. Пам'яті Лесі Українки / Михайло Грушевський // ЛНВ. — Львів, 1913. — Кн. 10.
8. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. — К.; Львів, 1913.
9. Грушевський М. Друга вистава образів Ів. Труша / Михайло Грушевський // ЛВН. — Львів, 1901. — Т. XV. — Кн. 8.
10. Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику / Михайло Грушевський // ЛВН. — Львів, 1988. — Кн. 10.
11. Грушевський М. З нашого культурного життя / Михайло Грушевський // Наша політика. — Львів, 1911.
12. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т. — Т. 1 / Михайло Грушевський. — К., 1991.
13. Грушевський М. Український вопрос / М. Грушевський. — М., 1917.
14. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський. — К., 1991.
15. Історія української літератури. — Львів, 1923.
16. Ювілей академіка Грушевського. 1866—1926. Видання ювілейної комісії. — К., 1927.

Hanna Pokotylo

THIS IS CULTURE THAT WILL
STRENGTHEN NEW UKRAINE
(FROM THE SPHERE
OF CULTUROLOGICAL VIEWS)

In 80th anniversary of Mykhailo Hrushevsky's death

Mykhailo Hrushevsky had obviously been great figure of Ukrainian culture. Universality of his personality, productivity of his research-works, activity in the state matters have proven Hrushevsky's efforts as historian, culturologist, literature expert, art scholar, ethnologist, fictionist, critic, organizer of science and statesman. Truly, he had belonged to a type of Renaissance persons. Forwarding national idea as a dominant one

in his work, Hrushevsky had convincingly claimed that pro-Ukrainian attitudes still contained ancient sources of people's history, language, traditions, millennia of unbroken existence. He had trusted in the fact, that history of the people and folk culture belonged to inseparable entities. History — in Hrushevsky's view — is the process of people's self-realization with unique psycho-physical and spiritual characteristics. He had emphasized that world culture realized itself only through national cultures, as in the case of universal values expressed by means of national ones. Concentrated expression for this unity of national and universal matters he had seen in L. Ukrainka's and O. Oles' creations. National cultural development had been determined by him as a natural integration of artistic and human values into universal cultural evolution. Mastering of the native language has played quite important role in the implementation of those ideas. This approach might lead not to the «culture of beauty» only but also to a «culture of life».

Keywords: Mykhailo Hrushevsky, nation, history, culture, statehood, national idea, national consciousness, art.

Ganna Pokotylo

КУЛЬТУРОЙ ДОЛЖНА УТВЕРЖДАТЬСЯ
НОВАЯ УКРАИНА
(ИЗ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ)

К 80-летию со дня смерти Михаила Грушевского

В 80-ю годовщину со дня смерти Михаила Грушевского, величественного светоча украинской культуры, мы особенно отчетливо осознаем универсализм его личности, разнообразие его научных изысканий, деятельность на ниве государственного строительства, а также впечатляющие результаты его трудов как историка, культуролога, литературоведа, искусствоведа, этнолога, беллетриста, критика, организатора науки, мирового политика. Воистину, М. Грушевский был человеком ренессансного типа. Избрав национальную идею доминантой своего творчества, он убедительно доказал, что в украинстве сохранены самые отдаленные истоки истории народа, его языка, традиций и тысячелетняя протяжённость его непрерывного бытия. Ученый был убежден, что история народа и его культура неразрывны: история в сути своей является процессом культурной самореализации народа с его неповторимыми психофизическими и духовными особенностями. Он подчеркивал, что мировая культура реализуется в культурах национальных, подобно тому, как общечеловеческое выражается через национальное. Концентрированное выражение такого единства национального и общечеловеческого М. Грушевский усматривал в творчестве Лесі Українки и Олександра Олеся. Механизм национально-культурного развития определялся им как естественное пополнение процесса культурного развития достижениями общечеловеческой культурной эволюции. В реализации этих идей особая роль принадлежит образованию на родном языке. Такой подход иведёт не только к «культуре красоты», но и к «культуре жизни».

Ключевые слова: Михаил Грушевский, народ, история, культура, государственность, национальная идея, национальное сознание, искусство.